

José de Udaeta i Emma Maleras

Vides paral·leles

L'any 1919 van néixer a Catalunya dos infants que, amb el ritme de les seves mans i l'harmonia dels seus passos, alteraren inequívocament el futur de les castanyoles i deixaren una marca significativa en la història de la dansa espanyola. Una mare artísticament frustrada va esdevenir, per als dos, l'excusa i les ales per arrencar un vol difícil, però valuós. José de Udaeta ballava d'amagat d'una família benestant amb grans prejudicis; Emma Maleras ballava per escapar del malson d'un matrimoni fraudulent. La dansa fou el primer amor dels dos artistes, que amb els anys —primer Maleras, creadora del mètode d'estudi de les castanyoles, i després Udaeta, que s'hi interessà particularment després de veure com ella les tocava— es traduí en una passió per aquest instrument i les seves capacitats inexplorades.

Les seves vides van creuar-se intermitentment, i entre ells va sorgir una amistat i un respecte mutu que van fer que Emma Maleras comparés la seva confluència amb la de Bach i Händel; l'austeritat i la reserva de l'una davant la inquietud i l'extraversió de l'altre. La vida paral·lela de la gran pedagoga davant del principal divulgador, ambdós entregats amb passió a la dansa i les castanyoles.

José de Udaeta

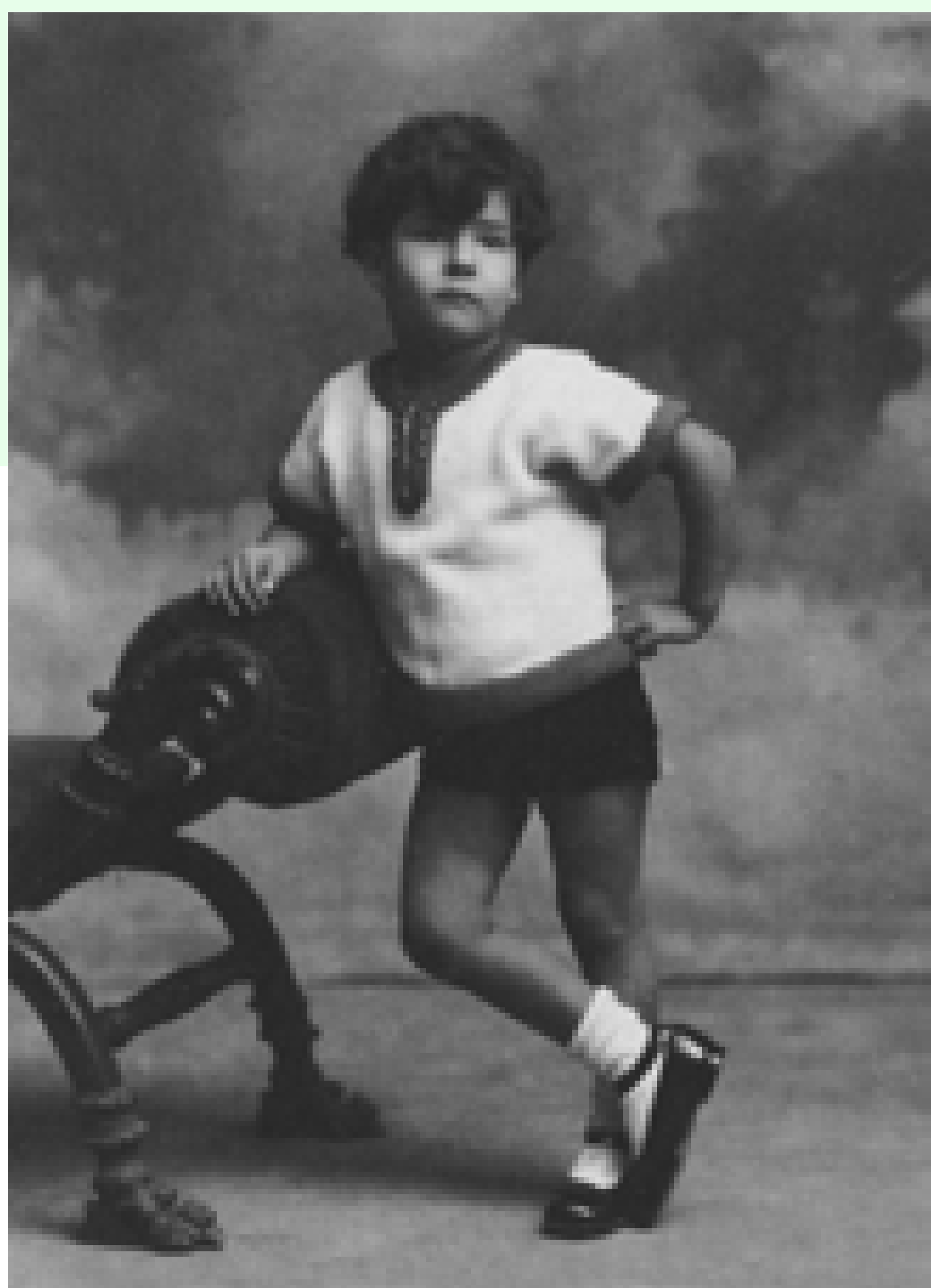
Uns inicis en la penombra

El darrer de vuit germans, José Luis de Udaeta i París va néixer a Barcelona el 27 de maig de 1919, de pare militar i mare burgesa. La seva inquietud artística natural va ser cultivada per una mare teatral, frustrada per les obligacions del seu estatus social, i una infància durant la qual

Retrat de la família Udaeta-París. José Luis, el benjamí de vuit germans, seu a la falda de la seva mare, Barcelona, ca. 1920.

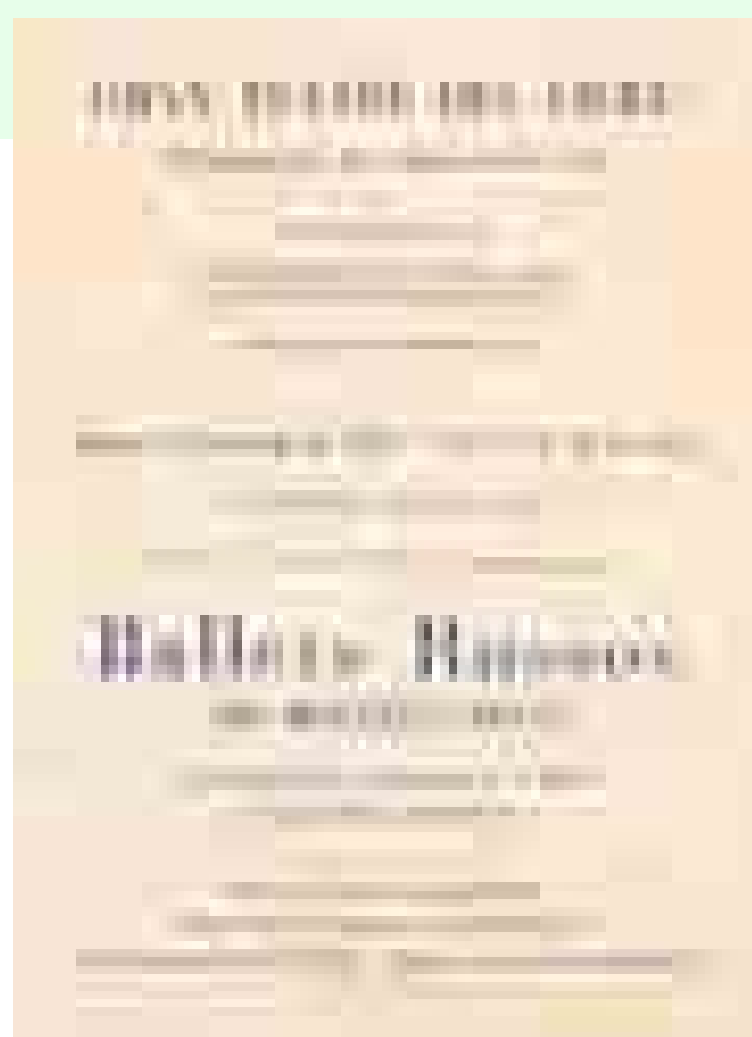
Amb quatre anys, Barcelona, ca. 1923.

assistí a les principals funcions d'òpera, dansa i teatre de la ciutat, com els Ballets Russos del Coronel de Basil al Gran Teatre del Liceu, l'any 1933. Ara bé, la família creia en la qualitat estètica de la dansa, però no en la reputació dels qui la practiquen. Per això els seus inicis en dansa, en la qual no tenia formació ni tècnica, van ser èxits de trobades secretes i actuacions sota pseudònims que van legitimar un estil instintiu i intimista que preservaria sempre.

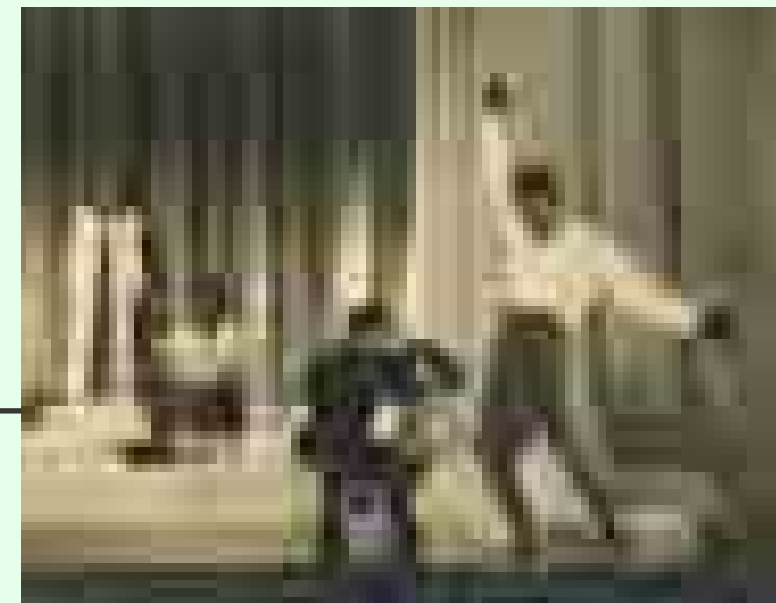
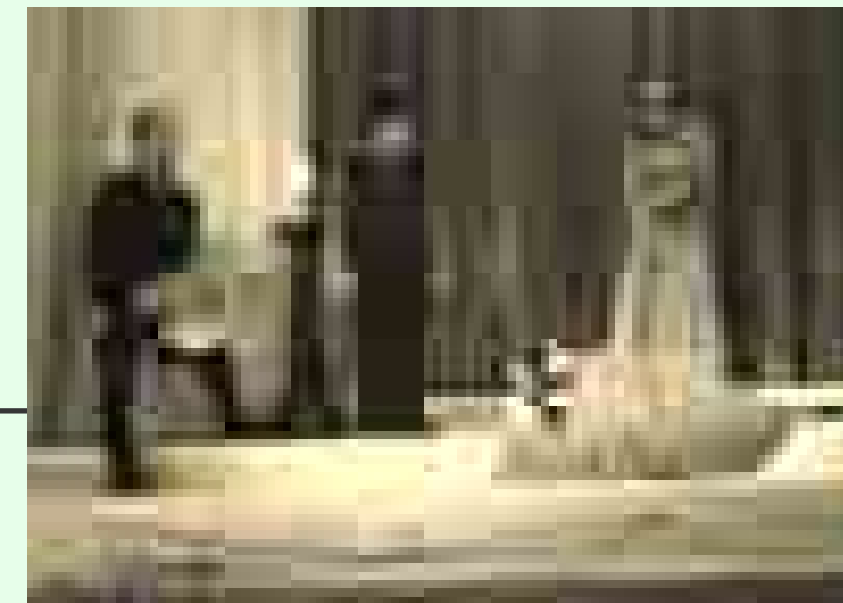
Un jove Udaeta balla el xarleston davant la casa de Sant Esteve de Palautordera, ca. 1927.

Programa de mà per als Ballets Russos de Monte-Carlo, amb direcció del Coronel de Basil, Gran Teatre del Liceu, 1933.

Caracteritzat de Pierrot per al *Carnaval de Fokine*, versió de Joan Magriñà, Gran Teatre del Liceu, 1946. Fotografia dedicada a Alfons Puig.

Udaeta en el seu primer rol de ballari a *La danza de la vida y de la muerte*, Teatre Comèdia, 1943.

Va ser el crític de dansa Alfons Puig qui el va empenyer a dedicar-se plenament al ball, li aconsellà la dansa espanyola i li presentà el seu primer mestre, Joan Magriñà. De la mà del mestre Magriñà, Udaeta va debutar al Teatre del Liceu l'any 1946 en el paper de Pierrot del *Carnaval* de Fokine, acompanyat de María de Ávila.

Programa de mà de la segona representació del *Carnaval* de Fokine, versió de Joan Magriñà, Gran Teatre del Liceu, 1946.

José de Udaeta i Marta Font celebren les seves núpcies, Barcelona, 3 d'octubre del 1945.

La família insistia en un ofici més enllà dels escenaris i, després de diverses feines fallides, Udaeta va esdevenir soldat militar, però ni la pressió familiar ni la promesa d'una puixant carrera teatral no van poder apartar-lo realment del ball. L'any 1945 es va casar amb qui seria una font inesgotable de suport i coratge, la dissenyadora de vestuari —i professional, en general, entre bastidors— Marta Font. Amb ella i Juan Germán Schroeder havien

Amb la seva esposa, Marta Font, al tancament del primer curset que impartí a l'Studio Isadora de Berta Vallribera, Terraza Martini de Barcelona, 1979.

Ballant amb “La Quica”, anys 40.

iniciat uns anys abans un projecte teatral d'avantguarda a Barcelona. Udaeta actuava, ballava i creava coreografies sense parar. El matrimoni va traslladar la seva aventura teatral a Madrid. Allà, mentre Font exercia d'ajudant de direcció al Teatro Español, Udaeta actuava al Teatro María Guerrero i, simultàniament, es formava en dansa espanyola.

Amb “La Quica” a la dansa núm. 2 de *La vida breve* de Manuel de Falla, anys 40.

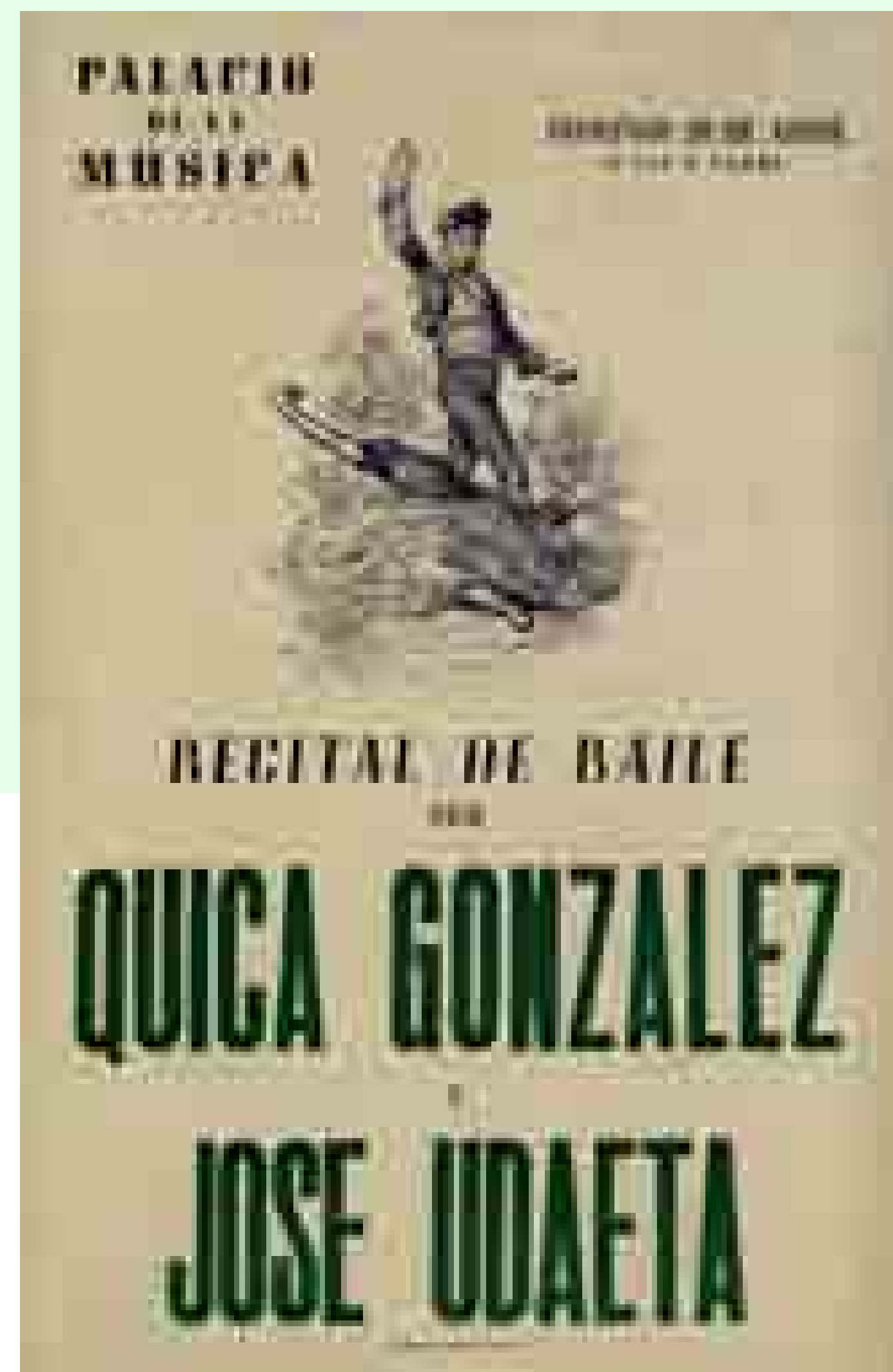
“Todos queremos crear, danzar cosas diferentes, deseamos secretamente ser parte de la vanguardia, la rompiente... Cuando nos faltan las fuerzas, pensamos en José de Udaeta como artista de “rompiente” y persona que desconoce el desaliento.”

María Mercedes León (neta de “La Quica”).

José de Udaeta, 50 años en escena (1995)

Entre els seus mestres destaquen els germans Pericet, “El Estampío”, Regla Ortega o “La Quica”, mestra de mestres, que el va presentar com a ballarí al Teatro Español l'any 1947 i que, poc després, el va iniciar en el món de la divulgació amb la representació d'una sèrie de conferències il·lustrades sobre *El baile flamenco en el siglo XIX*.

Cartell per a *Recital de baile* de Quica González i José Udaeta, Palau de la Música, anys 40.

Susana y José: el triomf internacional

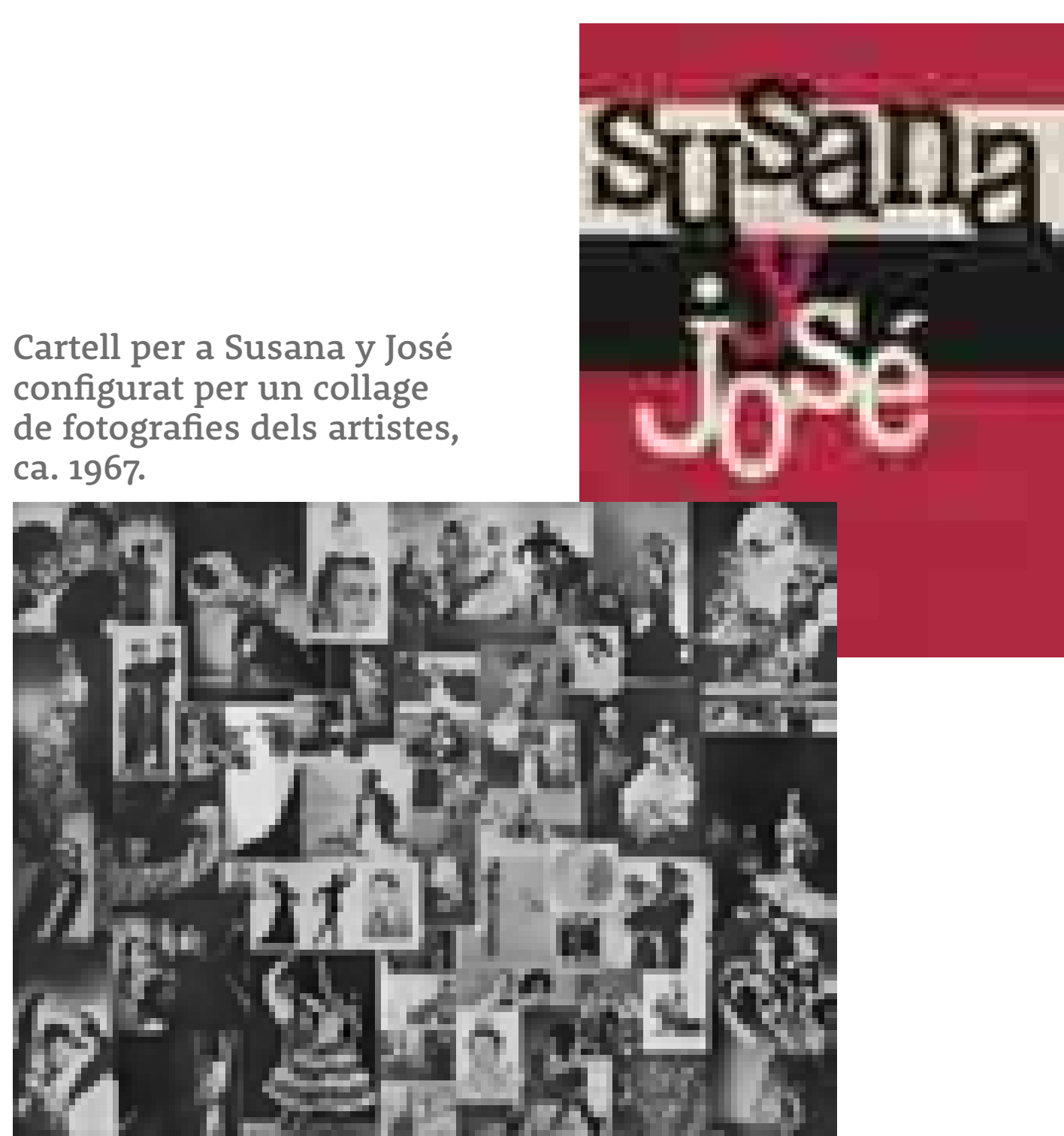
Una trobada fortuïta a l'estudi barceloní de Nati Mirskaya l'any 1947 alterà per sempre el futur de José de Udaeta i la ballarina suïssa Susanne Audéoud. Ell buscava una substituta adequada per a la seva *partenaire* Ayo Oswig, convalescent, i ella, que havia rebut una formació clàssica a París, volia aprendre dansa espanyola. Udaeta va presentar-li els seus mestres, va participar en la seva formació i li va castellanitzar el nom; Susana va obrir-li les portes d'Europa en un moment en què no era senzill sortir d'Espanya. La parella de dansa va debutar al Théâtre de la Cour Saint Pierre de Ginebra l'any 1948, en una conjunció perfecta del fervor i l'espontaneïtat ibèriques i la reserva i l'elegància europees. L'harmonia i passió de Susana y José va captivar espectadors d'arreu i les seves gires els van procurar una sèrie d'amistats i col·laboracions que els facilitaren, en un moment socialment convuls, la difusió exitosa d'una dansa fins llavors força desconeguda i mitificada més enllà de les nostres fronteres.

Susanne Audéoud en una classe de “La Quica”, acompanyada per Udaeta i el guitarrista Rogelio Reguera, Centro de Instrucción Comercial de Madrid, 1947.

Susanne Audéoud i José de Udaeta protagonitzen la portada de la revista setmanal suïssa *L'Illustré* abans del seu debut com a parella de ball a Ginebra, 28 de maig del 1948.

Cartell per a Susana y José configurat per un collage de fotografies dels artistes, ca. 1967.

Programa de mà per a *Danses Espagnoles*, debut de Susana y José com a parella de ball, Théâtre de la Cour Saint Pierre de Ginebra, 31 de maig del 1948.

A més de divulgar la dansa espanyola per Europa, l'actuació a l'estranger els permetia distingir-se dels artistes de renom que ballaven llavors a Espanya. Després de la Segona Guerra Mundial, Alemanya va promoure una restauració creativa que encaixava especialment bé amb les inquietuds artístiques de Susana y José, a qui es va acusar de germanitzats per la sobrietat i la seqüència perfecta de les seves coreografies. Udaeta componia coreografies de manera instintiva, responia intuïtivament a les seves emocions i a la música, i n'obtenia un resultat humà i realista. Els seus programes eren estructures concises, emmarcades per ritmes i silencis conscients, esquitxats per la sorpresa. Junts van redefinir el concepte del pas de dos, tradicionalment entès com una trobada amorosa, que ells interpretaren com un enfrontament entre individus, dues ànimes que s'entrellacen en l'amor i es distancien en el desamor. El cos, l'energia i el ritme eren primordials en el seu ball.

Entre les seves danses més conegudes —totes presentades a Alemanya, capital del seu èxit—, hi trobem la serenitat de la seva adaptació del mite d'Orfeu, basada en el film de Jean Cocteau i en la qual els ballarins no es miren, o l'atractiu del Don Juan, la primera adaptació en dansa espanyola d'aquesta llegenda. El 1958, Susana y José van recuperar el personatge de Carmen de les mans de Mérimée-Bizet i el van tornar al seu país d'origen, aprofundint en la seva humanitat, i el 1963 van presentar *La centaura y el laberinto*, dos solos que barrejaven el ritu individual del ball flamenc amb els arquetips de la dansa mediterrània. La seva innovació no provenia, doncs, tant del ball, com de la font d'origen. Entre els seus darrers èxits, el 1966 van estrenar una lloada adaptació de *La Celestina* i el 1967 *¿No hay quién nos desate?*, una idea de Susana basada en el *Capricho 75* de Goya que, seguint el gravat, interpretaven lligats de la cintura.

“Con qué gracia podías imitar hasta unas maletitas perdidas en Londres, o hablar en idiomas bárbaros como el holandés o suizo, sin todavía saber ninguna palabra y todo el mundo te entendía. Entre broncas serias, risas interminables y viajes inmensos, siempre nos hemos querido.”

Susanne Audéoud a José de Udaeta.

José de Udaeta, 50 años en escena (1995)

Orfeo gitano, 1958.
Fotografía dedicada a Alfons Puig.

Don Juan, 1952.

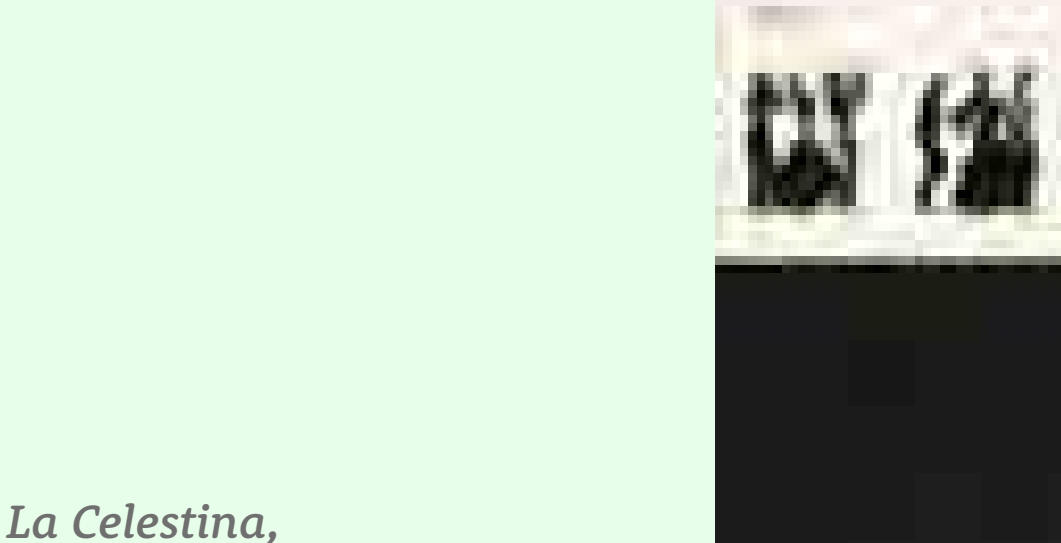
Romance de Carmen y Don José, 1958.

El Laberinto, 1963.

Programa de mà per a Susana y José, ca. 1963.

La Celestina, 1966.

Fotografies promocionals per a La Celestina, 1966.

Figurins de Trabal Altés per a La Celestina, 1966.

¿No hay quién nos desate? Capricho 75, Francisco de Goya. Museo del Prado, mitjans segle XIX.

¿No hay quién nos desate?, 1967.

La fi és només el principi

Després de compartir escenari durant més de vint anys, Susana y José es van acomiadar el 20 de febrer de 1970 a la ciutat austríaca de Linz. El novembre d'aquell any, Udaeta es presentava com a coreògraf de la Harkness Ballet —la companyia novaïorquesa de Rebekah Harkness, una rica hereva— al Teatre del Liceu. Udaeta va esdevenir aleshores un coreògraf estrella, convidat a òperes i teatres de tot el món, especialment per la seva capacitat única d'educar en dansa espanyola al més rígid ballarí clàssic. Va dedicar-se també a l'ensenyament, en el qual va destacar per la seva capacitat d'eliminar obstacles i aconseguir que qualsevol pogués ballar, arrancant el moviment al més impassible dels alumnes. De les primeres classes de sevillanes a l'Alemanya de postguerra als més de vint anys com a professor titular de la Internationale Sommerakademie des Tanzes de Colònia, entre 1960 i 1982, Udaeta va formar centenars d'estudiants —de Beijing a Honolulu, però sobretot a l'Europa central— en dansa espanyola i castanyoles.

Última salutació de Susana y José a Linz, Àustria, 20 de febrer del 1970.

Susana y José, amics de per vida, acompanyats d'Antonio Robledo, marit de la ballarina i compositor musical, Zürich, ca. 1997.

Carmen, Deutsche Oper Theater de Berlín, 1989. Coreografia de José de Udaeta i escenografia de Ramón Ivars.

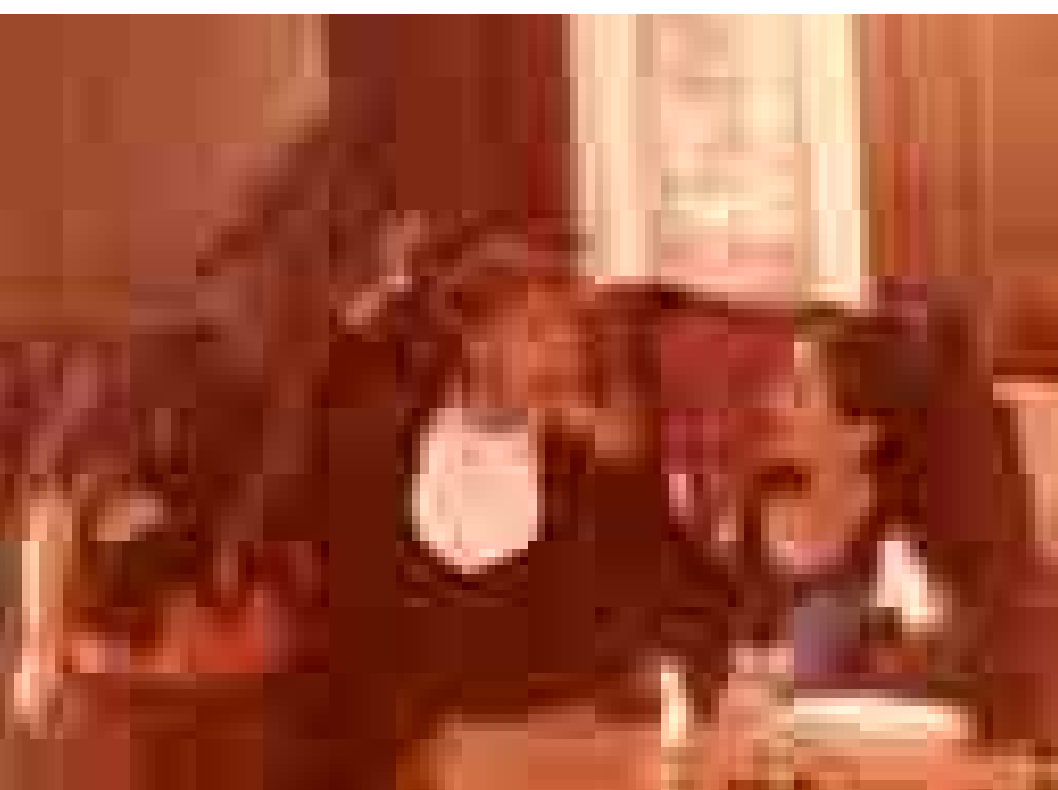

José de Udaeta, Berta Vallribera, Ramón Ivars i Paolo Bortoluzzi a l'estrena d'*Opera Classics* a la Deutsche Opera am Rhein de Disburg, 1989.

Ballant amb Rebekah Harkness, propietària del Harkness Ballet de Nova York, Suïssa, anys 70.

Amb Ria Schneider, alumna i amiga, a la Internationale Sommerakademie des Tanzes, Colònia, 1971.

Berta Vallribera, José de Udaeta i Margot Fonteyn durant la gravació de la sèrie de la BBC *The Magic of Dance*, Castell de Ribes, 1979.

Impartint una classe a l'escola de dansa Studio Isadora, Barcelona, 1982.

El gran ambaixador de les castanyoles

L’any 1971 José de Udaeta va acompanyar a Alfons Puig a un concert de castanyoles al Conservatori Municipal de Barcelona: tocava l’extraordinària Emma Maleras. En un moment en què el cos cedia a la pressió dels anys però l’ànima només se sentia com a casa en els escenaris, Udaeta va trobar en les castanyoles un aliat excepcional. Va convertir-se en deixeble de Maleras, amb la qual va realitzar dos concerts de gran èxit a Colònia —els anys 1975 i 1976— i diverses rèpliques a Barcelona. El principal divulgador de la dansa espanyola esdevenia també el gran ambaixador de les castanyoles.

Udaeta era popular entre amics i seguidors per compartir el seu art sense discriminacions, a través, per exemple, dels cursos d’estiu que va promoure a Sitges. D’ençà d’un incipient curset el 1973 a les grans celebracions ben entrats els anys noranta, foren el punt de trobada dels principals professors de dansa espanyola i castanyoles i les arrels d’un gran nombre de ballarins de tot el món. En el “Curso Internacional de Baile Español en Sitges” es van formar, entre altres, les fundadores de la International Association for the Artistic Playing of the Castanets, coneguda per les sigles en alemany IGkK. Udaeta va ser la principal inspiració i el primer admirador de l’associació, que compta amb adeptes de tot el món.

El seu suport i predisposició van marcar el nucli de l’associació. La cofundadora Ria Schneider explica avui que en les seves accions no hi va haver mai vanitat ni orgull, sinó una veritable passió per les castanyoles. Udaeta va perfeccionar la tècnica de l’instrument com a solista i va omplir platees d’arreu com a concertista i com a instrument de conjunt, acompanyant el teclat, la veu o la dansa.

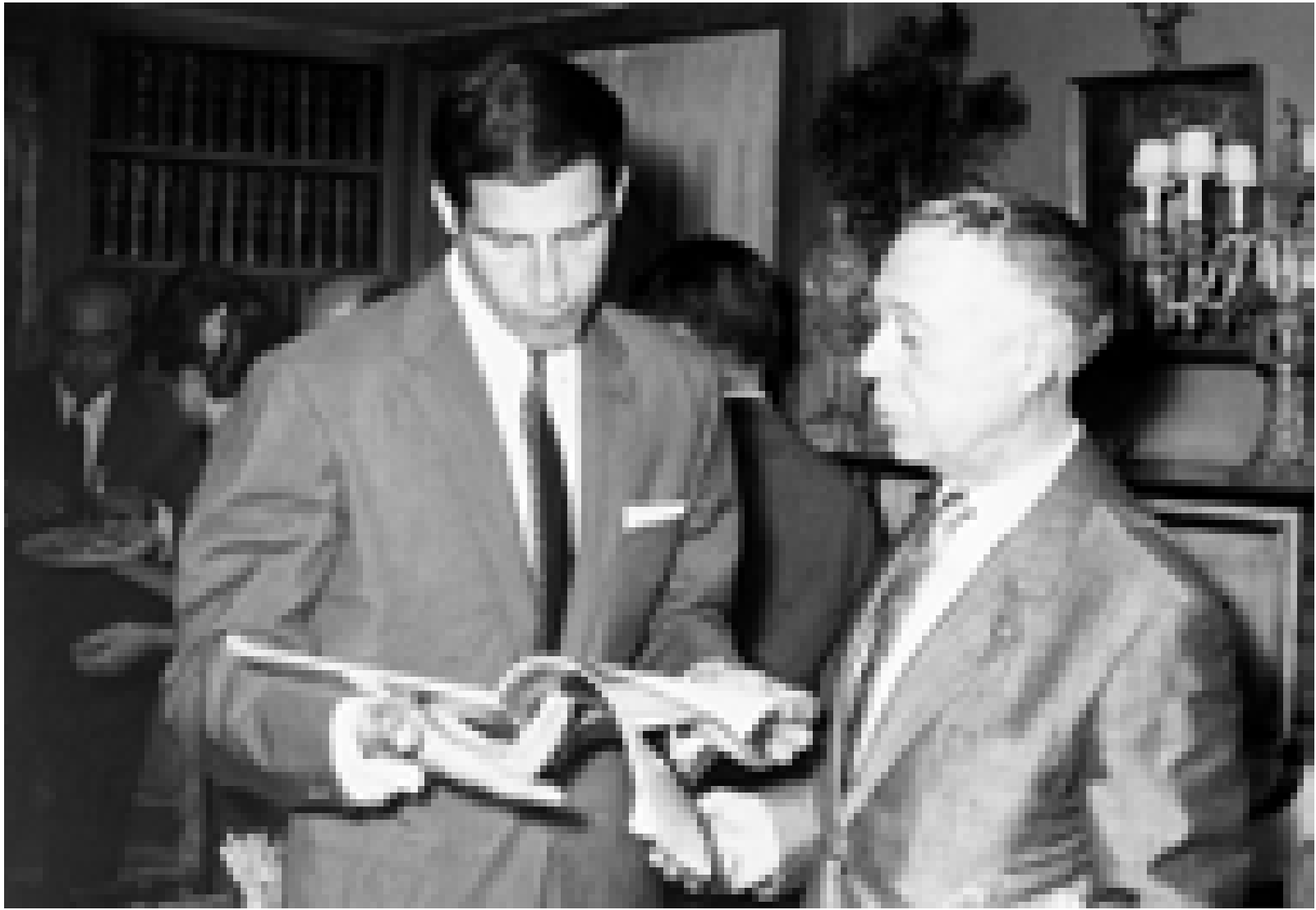
“Estar connectat a través d’una xarxa en què tothom s’inspira i es recolza, per a això vivia en José, aquest és el seu llegat.”

Ria Schneider,
cofundadora de l’IGkK

Amb Victor Ullate, Alfons Puig i Emma Maleras en una reunió a casa d’Alfons Puig, 1975.

Amb Alfons Puig en una conversa a casa d’aquest, 1960.

Udaeta dona una classe extraordinària de castanyoles a la Staatsoper de Berlín amb motiu de la producció de *Don Quichotte*, de Patrice Bart, 1993.

Udaeta en una demostració de dansa per al 14è Curs Internacional de Ball Espanyol de Sitges, Casino Prado, 1986.

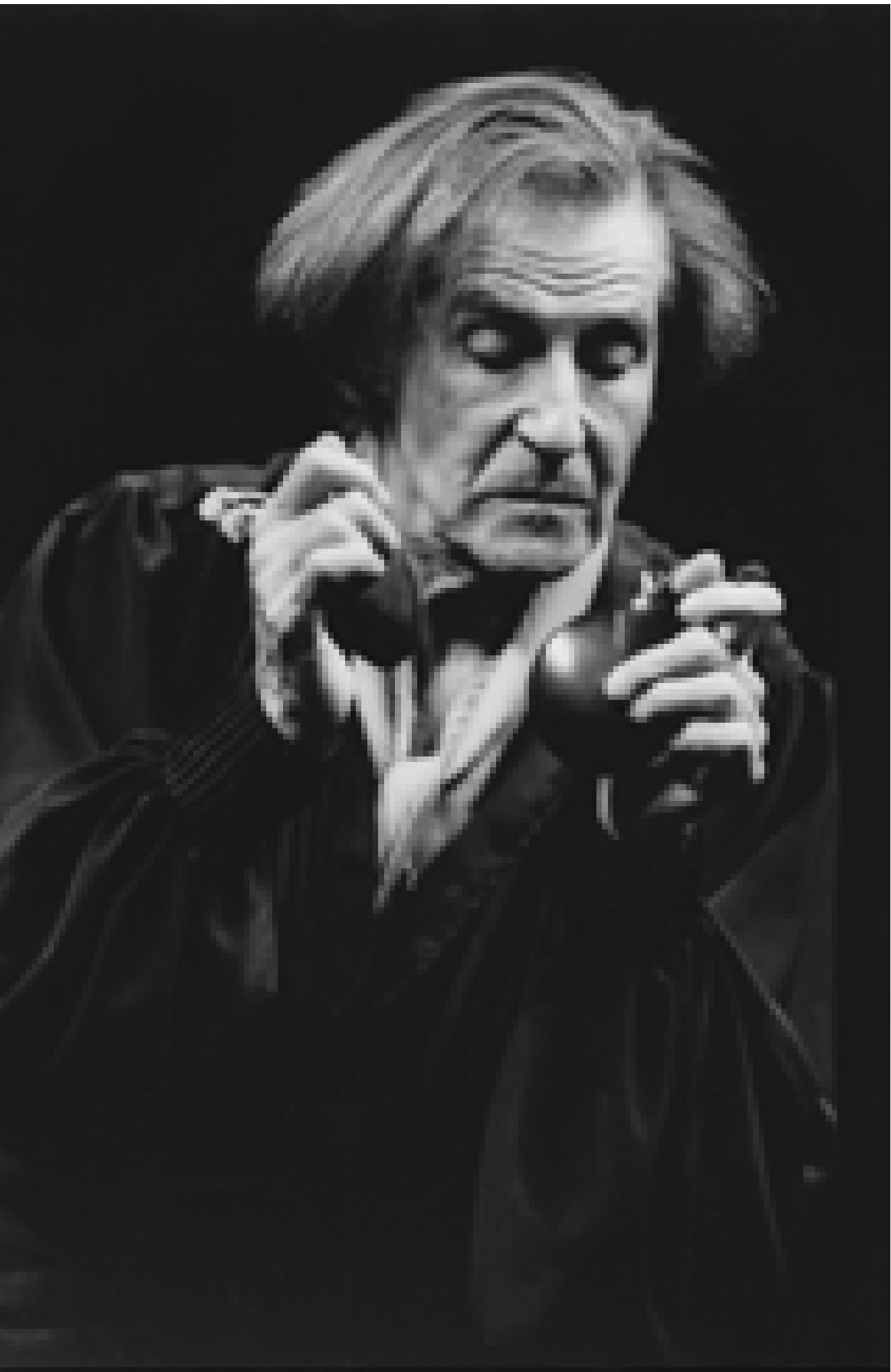

Amb Ria Schneider, cofundadora del IGkK i professora de castanyoles, al 17è Curs Internacional de Sitges, 1989.

Notícia del Stuttgarter Zeitung sobre la master class de castanyoles que Udaeta va impartir a l’escola de ballet Braig-Witzel, Stuttgart, 1 de gener del 1999.

Amb Emma Maleras al Curs Internacional de Sitges, finals dels anys 80.

Stop Time Rag de Scott Joplin, 1992.

32 Variacions en Do menor de Beethoven, Appollo Saal de la Staatsoper de Berlín, 1993.

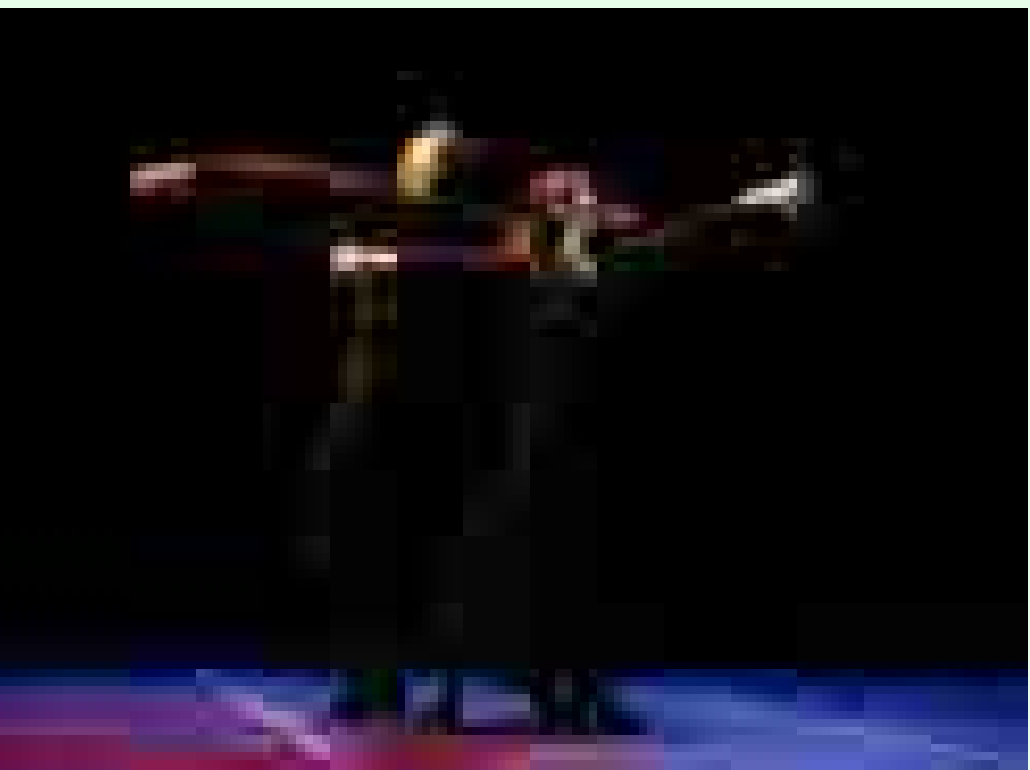
Montserrat Caballé
i José de Udaeta en concert,
National Theater de Munich, 1979.
Espectacle guardonat amb
el Premi de la Crítica.

La seva experiència a l'escenari i la seva sang de ballarí van donar color a totes les seves interpretacions com a concertista de castanyoles, un instrument del qual va col·leccionar fins a quatre-cents exemplars per la seva bellesa, història i qualitat musical. Les seves mans van donar-hi un nou sentit. Va adaptar peces inesperades i va crear noves sinergies. En acompanyar en concert a la sublim Montserrat Caballé, amb la qual va debutar l'any 1979, primer al Teatro alla Scala de Milà i després al Covent Garden de Londres, Udaeta sabia sempre quines castanyoles havia de tocar, de quina mida

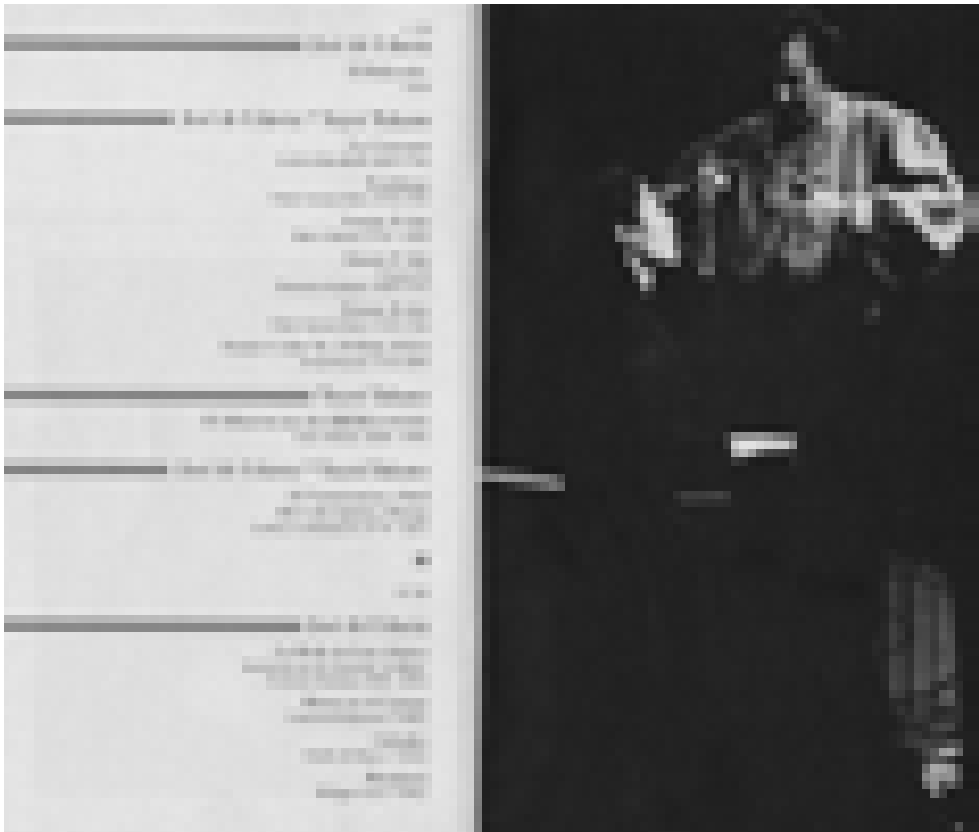
i material, per harmonitzar perfectament amb una veu sense precedents. La parella va ser guardonada amb el Premi de la Crítica l'any 1980 per la seva actuació al National Theater de Munich i va recórrer els teatres més carismàtics del món.

Udaeta va tornar a demostrar aquest enorme coneixement de l'instrument en conjugar-lo de manera impecable amb la pianista Yayoi Takano, d'origen japonès i formació centreeuropea, amb qui el 1992 va iniciar una inèdita gira internacional de concerts de piano i castanyoles, un diàleg de tu a tu entre dues percussions úniques.

En concert amb
Yayoi Takano
en motiu del
V Congreso Mundial
de historiadores
de Danza, Teatre
Adrià Gual, 1994.

Programa
de mà per a
*Von Barock
Bis Rock*,
espectacle
de José de
Udaeta i Yayoi
Takano, 1993.

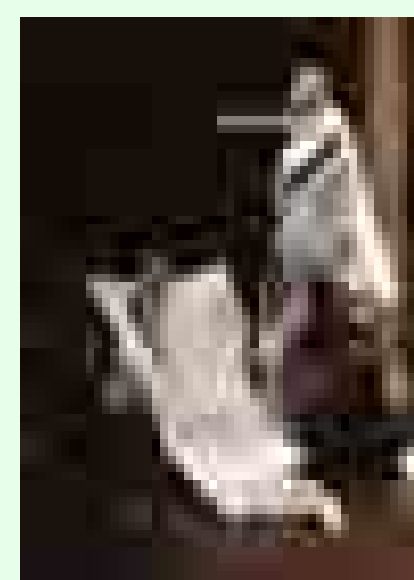
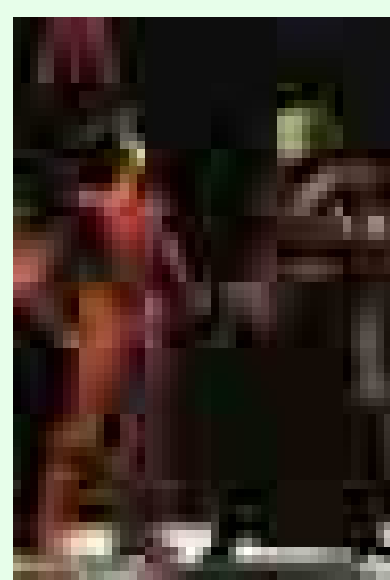
Fins l'últim ball

La seva joventut d'esperit no tenia prejudicis, així com la seva ànima de ballarí no tenia més casa que l'escenari. Ja en la maduresa, Udaeta va tornar als orígens, al Teatre del Liceu, però ara, en lloc d'amar-se rere un pseudònim, ho feu com a aclamada estrella internacional. L'any 1988 el ballarí va interpretar Herodes en l'òpera *Salomé*, una producció de Jochen Ullrich. Cara a cara amb la soprano —i amiga— Montserrat Caballé, Udaeta va executar amb destresa i caràcter un dels balls més exigents

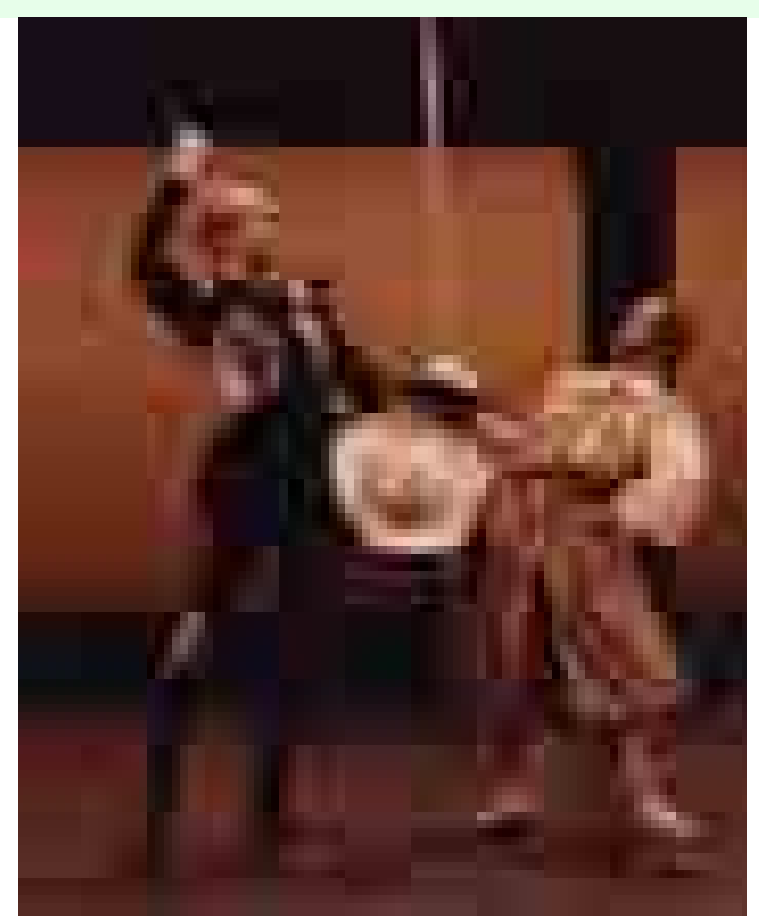
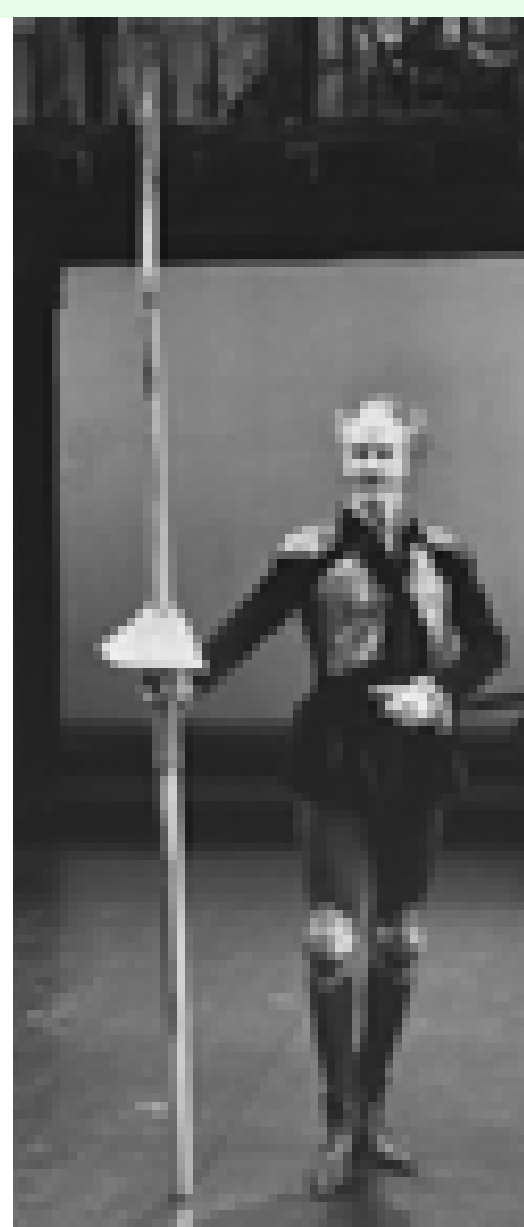
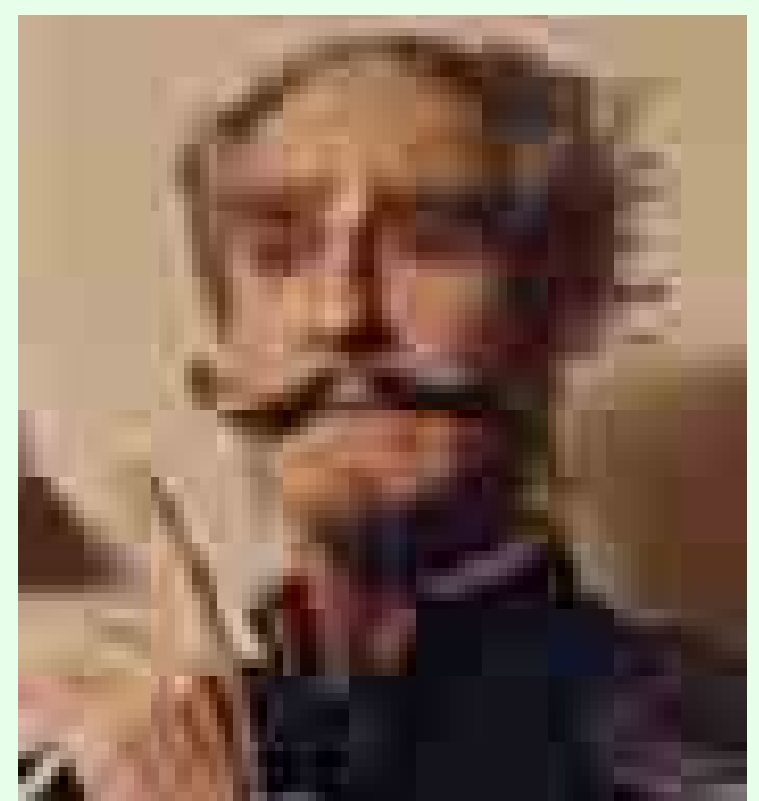
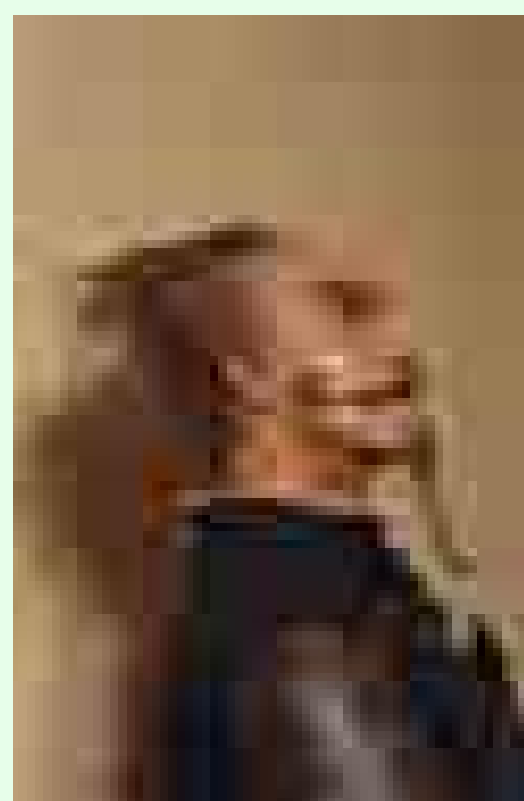
de la seva carrera professional. Amb més de setanta anys, va enfrontar-se també a *Don Juan*, el 1989, acompanyat del Ballet Nacional de España i amb la direcció de José Antonio, i a *Don Quichotte*, òpera estrenada a la Staatsoper Unter den Linden de Berlín, el 1993, amb direcció de Patrice Bart i escenografia i vestuari de Ramón Ivars. Tots tres van ser personatges de risc, balls de gran intensitat, que només la persistència i el temperament d'Udaeta, a la seva edat, podien fer brillar.

En el paper d'Herodes per a l'òpera *Salomé*, acompanyat de Montserrat Caballé i sota direcció de Jochen Ullrich, Gran Teatre del Liceu, 1988.

Caracteritzat com el Comendador per a *Don Juan*, amb el Ballet Nacional de España i direcció de José Antonio, 1989.

Interpretant a *Don Quichotte*, del ballet de Petipa, segons Patrice Bart, Deutsche Staatsoper Unter den Linden de Berlín, 1993.

Udaeta va celebrar els darrers anys de vida sobre l'escenari, envoltat d'amistats i acompanyat dels aplaudiments perennes que invocava sempre la seva presència. L'any 1992 va iniciar l'aclamada gira internacional de *Castanyola Viva*, una col·laboració amb la ballarina Berta Vallribera i Arsis-Ballet de Cambra que enllaçava la riquesa de les castanyoles amb la bellesa de la dansa, la joventut i l'experiència. El 1999, amb vuitanta anys, va iniciar un darrer viatge acompanyat d'una pianista i una ballarina de trenta. Marina

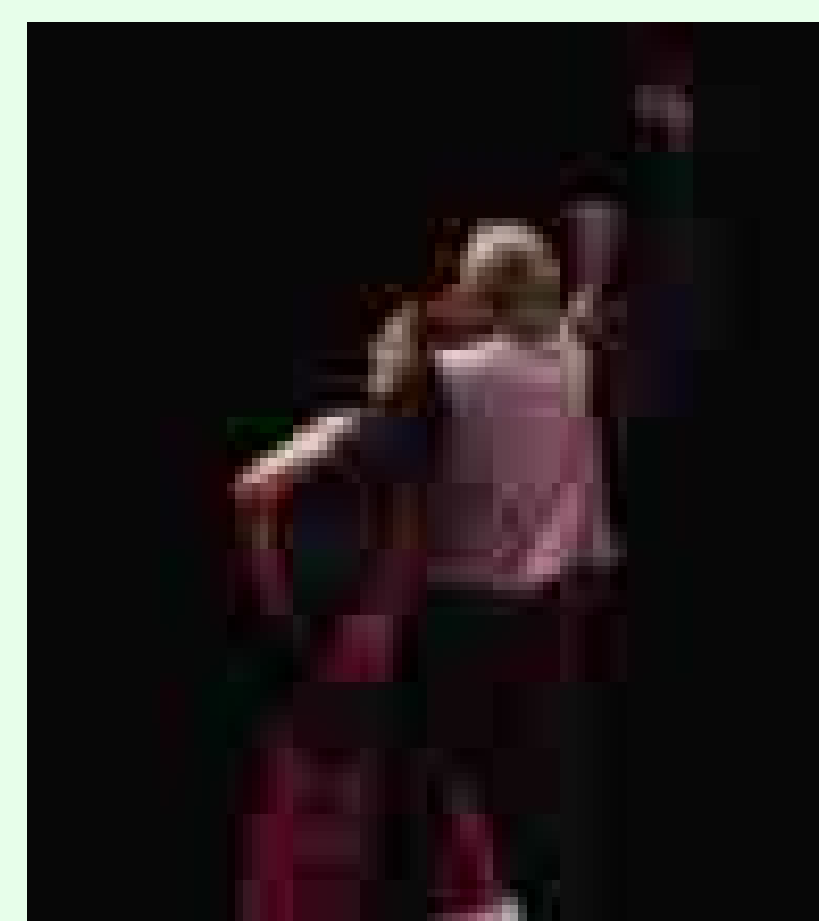

Castanyola Viva, 1994.

L'any 2004, José de Udaeta es va retirar dels escenaris i va passar els últims anys de vida en companyia dels seus fills, Alberto i Santiago. Va morir el 15 de setembre de 2009, amb noranta anys de vida i més de cinquanta d'activitat escènica.

Rodríguez i Belén Cabanes van seguir el mestre en més de quaranta actuacions per importants òperes i teatres de tot el món, conjugant la seva joventut física amb la primavera eterna de l'artista.

Belén Cabanes, Marina Rodríguez i José de Udaeta saludant al públic després de la funció d'*El secret de la castanyola*, TNC, 2000.

Belén Cabanes i José de Udaeta a *El secret de la castanyola*, Düsseldorf, 2000.

Castanyola Viva, José de Udaeta amb Arsis-Ballet de Cambra, Teatre L'Espai de Barcelona, 1994. Direcció de Berta Vallribera, coreografies d'Albert Sans, José de Udaeta, Berta Vallribera i Xavier Bagà i escenografia i vestuari de Ramón Ivars.

Belén Cabanes, José de Udaeta i Marina Rodríguez celebren la representació d'*El secret de la castanyola* a l'Expo 2000 de Hannover, 2000.

José de Udaeta a *Castanyola Viva*,
Teatre L'Espai de Barcelona, 1994.

A través de les paraules de companys, amics i deixebles descobrim de primera mà la naturalesa de José de Udaeta i Emma Maleras, la tendresa del seu art i l'impacte que va tenir la seva producció. El vídeo mostra una sèrie d'entrevistes a personalitats de la dansa i les castanyoles que van coincidir professionalment i personal amb Udaeta i Maleras, entremesclades amb una miscel·lània d'imatges i fragments audiovisuals que ens recorden la força d'ambdues figures sobre l'escena.

Entrevistem a...

Xavier Bagà

Belen Cabanes

Consol Grau

Ramón Ivars

Marina Rodríguez

Ria Schneider

Berta Vallribera

José de la Vega